hoğlu Hamdullah'ın ve talebelerinin celî-sülüsün gelişmesine de hizmetleri geçmiştir. Fakat bu hususta bir başka sanatkârı, Ahmed Karahisârî'yi (ö. 963/1556) anmadan geçmek mümkün değildir. Karahisârî ile oğlu ve talebesi Hasan Çelebi'nin İstanbul'da Süleymaniye ve Edirne'de Selimiye camilerindeki ve başka eserlerdeki Kanûnî devrinin azamet ve vakarını hendesenin nizamında aksettiren yazıları, celî-sülüsün mimari âbideleri nasıl tamamlayan bir unsur olabildiğini gösterir. Bu sanatkârlarla celî-sülüsün büyük siması Mustafa Râkım (ö. 1241/1825) arasında gelenler ve onu takip edenler, hat sanatının zirveye ulaştığı ve yolun sonuna gelindiği zannının hâkim olduğu her merhalede yeni yollar açabilmişler ve onu tasavvurların ulaşamadığı yeni ufuklara yükseltebilmişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (nşr. G. Flügel), Leipzig 1871, s. 4, 6-9; Ebû Hayyân et-Tevhîdî, *Risâle fî ʿilmi'l-kitâbe* (*Şelâşü resâ'il* içinde, nşr. İbrâhim el-Kîlânî), Dımaşk 1951, s. 27-48; Ebû Amr ed-Dânî, *el-Muḥkem fî naḳṭi'l-meṣâḥif* (nşr. İzzet Hasan), Dımaşk 1379/1960; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 342-344; V, 113-118; VI, 119; VIII, 322; İbn Haldûn, *el-Muḳaddime* (nşr. A. Abdülvâhid el-Vâfî), Kahire 1379/1960, III, 949-953, 958-960; İbnü's-Sâiğ, *Tuḥfetü üli'l-elbâb fî ṣınâʿati'l-ḫaṭ ve'l-kitâb* (nşr. Hilâl Nâci), Tunus 1981; Kalkaşendî, *Ṣubḥu'l-aʿşâ*, III; Âsârî el-Kureşî, *el-ʿİnâyetü'r-rabbâniyye fî ṭarîḳati'ş-Şaʿbânîyye* (nşr. Hilâl Nâci), *el-Mevrid*, VII/2, Bağdad 1399/1979, s. 221-284; Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân;* Kâdî Ahmed [Kummî], *Calligraphers and Painters* (trc. V. Minorsky), Washington 1959; Müstakimzâde, *Tuhfe;* Mustafa Hilmi Efendi, *Mîzânü'l-hat*, İstanbul 1986; Habîb, *Hat ve Hattâtân*, İstanbul 1305; Ayverdi, *Fatih Devri Hattatları;* İbnülemin, *Son Hattatlar;* A. Süheyl Ünver, *el-Ḫaṭṭâṭü'l-Baġdâdî: ʿAlî b. Hilâl*, Bağdad 1377/1958; Behcet el-Eserî, *Taḥḳîḳât ve taʿlîḳât ʿalâ Kitâbi'l-Ḫaṭṭâṭi'l-Baġdâdî: ʿAlî b. Hilâl el-Baġdâdî*, Bağdad 1377/1958; Selâhaddin el-Müneccid, *el-Kitâbü'l-ʿArabiyyü'l-maḫṭûṭ ile'l-ḳarni'l-ʿâşiri'l-hicrî I: en-nümâzic*, Kahire 1960; a.mlf., *Dirâsât fî târîḫi'l-ḫaṭṭi'l-ʿArabî münzü bidâyetih ilâ nihâyeti'l-ʿaṣri'l-Emevî*, Beyrut 1972; Enis Ferîha, *el-Ḫaṭṭü'l-ʿArabî: neşʾetühû, müşkiletüh*, Beyrut 1961; Nâci Zeynüddin, *Muṣavverü'l-ḫaṭṭi'l-ʿArabî*, Beyrut 1394/1974; a.mlf., *Bedâyiʿu'l-ḫaṭṭi'l-ʿArabî*, Beyrut 1981; Süheyle Yâsîn el-Cübûrî, *Aṣlü'l-ḫaṭṭi'l-ʿArabî ve teṭavvuruh ḥattâ nihâyeti'l-ʿaṣri'l-Emevî*, Bağdad 1977; Fevzi Sâlim Afîfî, *Neşʾe ve teṭavvürü'l-kitâbeti'l-ḫaṭṭiyyeti'l-ʿArabiyye ve devruha'ş-şekâfî ve'l-ictimâʿî*, Küveyt 1400/1980; M. Uğur Derman, *Türk Hat Sanatının Şâheserleri*, İstanbul 1982; Etraflı bilgi ve bibliyografya için bk. a.mlf., *İslâm Kültür Mirâsında Hat Sanatı*, İstanbul (IRCICA tarafından neşredilmek üzere olan eserin Giriş bölümü); *EI*[1], "Ḫaṭṭ" md.; B. Moritz, "Arabistan (Yazı)", *İA*, I, 498-512; F. Krenkow, "Hat", *İA*, V/1, s. 357-358.

NİHAD M. ÇETİN

AKLÎ ALİ, Tablîzâde

(ö. 1116/1704)

Mutasavvıf-şair, zâkirbaşı, neyzen ve bestekâr.

Bursa'da doğdu ve orada yaşadı. İyi bir tahsil gördü. Halvetiyye'den Debbâğzâde Tekkesi şeyhi Debbâğ Yûnuszâde Mustafa Efendi'ye intisap etti. Burada Yahyâ Efendi (Mühtedî) ve diğer mûsikişinaslardan dinî eserler meşkederek kendisini yetiştirdi. Güzel sesi ve zikre hâkimiyeti ile kısa zamanda dikkati çekerek bu tekkenin zâkirbaşılığına getirildi. Sürmeli İsmâil Efendi'nin vefatı üzerine, Şeyh Seyyid Mehmed Emîr Enârî'nin müsaadesiyle 1701'de Fenârî Ahmed Paşa Zâviyesi şeyhliğine tayin edildi. Bu vazifede iken 17 Şâban 1116'da (15 Aralık 1704) vefat etti. Adı geçen zâviyenin yakınındaki Yeniyer Mezarlığı'na defnedildi.

Tasavvuf yanında edebiyat ve mûsiki ile de meşgul olan Aklî Ali Efendi, daha çok şiirleri ve tarih manzumeleri ile tanınmış, ancak şiirlerini topladığı bir divanına rastlanmamıştır. Onun şöhretli bir neyzen olduğu ve 1000'den fazla beste yaptığı söylenmekte ise de zamanımıza ulaşan herhangi bir eseri bilinmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Şeyhî, *Vekāyiʿu'l-fuzalâ*, s. 413-414; Mehmed Râşid, *Zübdetü'l-Vekāyiʿ*, Millet Ktp., Ali Emîrî, T, nr. 89, vr. 249b-250a; Mehmed Fahreddin, *Gülzâr-ı İrfân*, Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1098, vr. 151b; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, İÜ, TY, nr. 1182, vr. 63b; a.mlf., *Güldeste*, s. 495; Mehmed Şükrî, *Silsilenâme*, Üsküdar Selim Ağa Ktp., Hüdâyî Kitapları, nr. 1098, vr. 24a; Mehmed Şemseddin, *Yâdigâr-ı Şemsî*, Bursa 1332, s. 80-81; Ergun, *Türk Şairleri*, s. 400; a.mlf., *Antoloji*, I, 53-54.

NURİ ÖZCAN

AKLİYYÂT

(العقليات)

Aklın bilgi edinme alanları veya akılla elde edilen bilgiler mânasında kullanılan terim.

Selef âlimlerinin âyet ve hadislere dayanarak açıkladıkları konuların çoğu, kelâm ilminin ortaya çıktığı hicrî II. yüzyıldan itibaren aklın bilgi sınırı içine alınmaya başlanmış; özellikle Ebû Mansûr el-Mâtürîdî'nin, dinî hakikatlerin **akıl** ve **sem'** (Kitap ve Sünnet) vasıtasıyla bilinebileceğini belirterek (bk. *Kitâbü't-Tevḥîd*, s. 4 vd.) din ile ilgili bilgi kaynaklarını bu iki temel noktada toplamasından sonra kelâm ilminin problemleri "akıl ile bilinebilenler" ve "nakil (sem') ile bilinebilenler" şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Bunlardan ilki **akliyyât**, ikincisi de **sem'iyyât** veya **şer'iyyât** terimleriyle ifade edilmiştir. Mu'tezile kelâmcısı Kâdî Abdülcebbâr'ın eserlerinde açık bir şekilde görülen akliyyât-sem'iyyât taksimi, daha sonra Cüveynî (bk. *el-ʿAḳîdetü'n-Niẓâmiyye*, s. 77), Gazzâlî (bk. *İḥyâ'*, I, 16), Râzî, Îcî, Teftâzânî, Cürcânî, İbnü'l-Hümâm, Beyâzîzâde Ahmed Efendi gibi Eş'ariyye ve Mâtürîdiyye kelâmcıları tarafından da kullanılan yaygın bir metot haline gelmiştir. Geliştirilen bu yeni anlayışla, daha önce selefin âyet ve hadislerde verilen bilgilerle iktifa ettikleri birçok dinî konu akliyyât içinde değerlendirilerek bu konulara çeşitli aklî izah ve yorumlar getirilmiştir. Bu metoda göre kelâmcıların üç ana esasta topladıkları inanç problemleri aklî açıdan şöyle değerlendirilmiştir: Allah'ın varlığı akılla bilinebilir. Akıl onun zât ve mâhiyetini yanılgısız kavrayamazsa da sıfatlarını ve bu sıfatların eserlerini idrak eder; peygamberlik müessesesini ve insanlığın bu müesseseye ihtiyacını izah edebilir. Akıl dünya hayatından sonra başlayacak ikinci bir hayat olan âhiretin varlığını, mutlak adaletin gerçekleşmesi açısından gerekli görür. İlk devir kelâm kitaplarında fazla yer tutmayan akliyyât bahisleri, felsefenin kelâm ilmi içinde eritilmesinden sonra özellikle Beyzâvî, Teftâzânî ve Cürcânî'nin eserlerinde muhtevanın üçte ikisini teşkil edecek şekilde genişlemiştir.

Akliyyât, kelâm ilmindeki bu muhtevası yanında, ilimlerin tasnifinde felsefe ve mantığı da içine alacak şekilde geniş kapsamlı epistemolojik bir terim olarak da anlaşılmıştır. Ayrıca daha özel anlamda, aklî bilgilerden **bedîhiyyât***ın diğer bir adı şeklinde (bk. Gazzâlî, *el-İḳtiṣâd*, s. 16) veya "aklî hükümler" mânasında da kullanılmıştır (bk. Kâdî Abdülcebbâr, *Müteşâbihü'l-Ḳurʾân*, s. 33).

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, "şerʿ" ve "ḥissî" md.leri; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevḥîd*, s. 4 vd.; Kâdî Abdülcebbâr, *Müteşâbihü'l-Ḳurʾân* (nşr. Adnan M. Zerzûr), Kahire 1969, s. 33, 35-36; a.mlf., *el-Muġnî*, XII (nşr. İbrâhim Medkûr), Kahire 1382/1962, s. 168, 169; a.mlf., *el-Muḥîṭ bi't-teklîf* (nşr. Ömer Seyyid Azmi — Ahmed Fuâd el-Ehvânî), Kahire, ts. (ed-Dârü'l-Mısriyye), s. 11, 24, 25, 33, 34; Cüveynî, *el-ʿAḳîdetü'n-Niẓâmiyye* (nşr. Ahmed Hicâzî es-Sekkā), Kahire 1398/1978, s. 77; Gazzâlî, *İḥyâ'*, I, 16; a.mlf., *el-İḳtiṣâd*, s. 16; İbnü'l-Vezîr, *Îṣârü'l-ḥaḳ ʿale'l-ḫalḳ*, Beyrut 1403/1983, s. 103-106; İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyere*, Kahire 1317, s. 212; Beyâzîzâde, *İşârâtü'l-merâm*, s. 287-288; İzmirli, *Yeni İlm-i Kelâm*, I, 46; L. Gardet, "ʿAḳliyyât", *EI*[2] (İng.), I, 342-343.

YUSUF ŞEVKİ YAVUZ